

De stoelgang in Nederland.

Bart van Engelenburg, rondleider Nederlands Openluchtmuseum

Mensen en dieren moeten eten en drinken om in leven te blijven. Daarbij ontstaan natuurlijke uitscheidingsproducten. "Niks vreemds aan", zou je zeggen.

Toch is de manier waarmee wij - mensen - met onze uitscheidingsproducten zijn omgegaan nogal divers.

In de periodes waarin we als jagers en verzamelaars leefden, was het probleem niet erg groot. Weinig mensen en veel ruimte; bossen, rivieren, meren, . . . voldoende ruimte voor natuurlijke vertering.

Naarmate de bevolking toenam en er dorpen en steden ontstonden, werd ook het probleem van ons lichaamsafval groter.

Er verschenen latrines. Verzamelplaatsen van menselijke uitwerpselen. Eigenlijk een vrij diepe put met een geïmproviseerde zitplaats erboven waarbij alles wat in de put viel op natuurlijke wijze verteerde.

Overigens zijn latrines niet uitsluitend van oude tijden. Tijdens militaire oefeningen in de jaren 1970 - 1980 heb ik die latrines ook nog wel gebruikt.

Op de boerderijen was het probleem er al helemaal niet. De mest van de dieren werd eenvoudigweg tezamen met de menselijke uitscheidingsproducten gebruikt voor bemesting van de landbouwgrond. Eigenlijk was meer alleen maar beter!

Sterker nog . . . met toevoeging van stro, hooi en vooral heideplaggen werd de hoeveelheid mest zelfs vergroot!

Het belang van een flinke opper mest blijkt uit menige boedelbeschrijving waarin de waarde van de mest nadrukkelijk werd vermeld. Door een overschot aan mest te verkopen, kon je "stinkend rijk" worden!

Onwetendheid en toenemende concentratie van mensen leidden tot toenemende problemen.

Allereerst leidde een gebrekkige hygiëne tot ziektes als cholera, tyfus, dysenterie, etc.

Mensen deden hun behoeftes in hun directe omgeving en vervuilden hun eigen milieu.

In kastelen, zoals in Bourtange, beschikte men over een "plonstoilet." Ergens hoog in een hoekje van een toren was een plank met een gat erin, waarop je kon zitten en je behoefte kon doen. De "droppings" vielen met een luide plons in de kasteelgracht en dat was dan dat...

In onze huisjes aan de Berkdijksestraat in Tilburg staat een secreet in de tuin. Een plank met gat en een tonnetje of emmer om de uitwerpselen op te vangen. Eenmaal per week ging het tonnetje op de mesthoop in de tuin en de inhoud bleef daar liggen tot het tijd was om de tuin te spitten en dan werd het geheel ondergespit als meststof.

Plassen deed je liefst niet in het tonnetje. De tuin was immers dichtbij en zo raakte het tonnetje ook niet zo snel vol!

Voor de nacht beschikte men over een po of een nachtspiegel. Die mocht je alleen gebruiken voor de kleine boodschap!

In Giethoorn is de situatie al wat moderner. Het secreet staat buiten en voert af op de grachten van het "Venetië van het noorden."

Weinigen beseften dat het water uit de slotgracht in Bourtange, het putwater in Tilburg en de grachten van Giethoorn ook gebruikt moest worden om je te wassen, om je voedsel in te bereiden, om in te spelen, om de was te doen, etc. etc.

Je billen afvegen deed je met een schelp, een dot wol, een pluk gras of met een scherpe platte steen. Later gebruikte men repen krantenpapier. Soms gebruikte men gewoon hun handen, maar dan alsjeblijft de linker!

Aan boord van schepen sleepte een eindje scheepstouw (van hennep of vlas) door het water en daarmee sleepte je een keer door je bilnaad en klaar was Kees! Zo'n "allemanshandje of allemansend"[🔗](#) hangt nu aan menige bar om te bel te luiden ten teken dat je een rondje wil geven!

Bij veel boerderijen zie je nog een 'gemak' buiten staan, of met een tonnetje, of boven water. Het gemak achterin het koopmanshuis loosde rechtsreeks op de Zaan (*foto rechts*).

In steden als Amsterdam liep de situatie volledig uit de hand.

Openbare toiletten waren geplaatst onder de vele bruggen en alle drek liep in de grachten.

Brugleuningen waren ideale plaatsen om overheen te gaan zitten en je behoefte naar beneden te laten vallen. Zie de schilderijen van Pieter Breughel!

Wildplassen moest nog uitgevonden worden!

Het Amsterdamse grachtenwater werd nog niet – zoals nu – dagelijks ververs. Het vuil schoof hoogstens een beetje heen en weer met wind en getij. Soms vielen de grachten zelfs droog en dat gaf een enorme stank! Zij die het zich konden permitteren, vluchtten uit de stad. Dat leidde tot de bouw van veel buitenplaatsen.

Het water was van zo'n slechte kwaliteit dat het stadsbestuur besloot om waterschepen te laten varen naar de Vecht en schone waterplassen (Loosdrecht), daar water in te nemen en terug te varen naar de stad om aldaar het water te verkopen voor een cent per emmer.

In 1853 werd een waterleiding aangelegd vanuit de duinen bij Haarlem en via deze 23 km lange buis liep schoon duinwater naar de Haarlemmerpoort, waar de bevolking het water weer kon kopen.

Toch groeide het besef dat er meer aandacht besteed moest worden aan hygiëne, vooral onder aanvoering van de "hygiënisten."

Het tonnetjessysteem bestond ook in de grote steden. Het leegmaken gebeurde door de "boldootkar" zoals op de foto hiernaast. Het tonnetje werd wekelijks - gedurende epidemieën dagelijks - geleegd in een groot zinken vat, dat was gemonteerd op een handkar. Meestal gebeurde dat zonder te

knoeien. De grote ton werd geleegd op vloeivelden buiten de stad.

Na enige proeven met een vacuümsysteem, het Liernurstelsel, duurde het tot 1910 voordat er een heus rioleringsstelsel werd aangelegd in de stad Amsterdam en het probleem van de fecaliën goed werd opgelost.

Andere dorpen en steden kenden vergelijkbare situaties. Langzaam maar zeker groeide het besef dat hygiëne belangrijk was voor de volksgezondheid.

Overal werd riolering aangelegd en de droogtoiletten, latrines, tonnensystemen, beerputten, enz. werden verwisseld voor heuse waterclosetten. Bij huidige archeologische vondsten is men er als de kippen bij om de inhoud van de beerput te analyseren. Daaruit vormt men zich een beeld van de voeding, gebruiksvoorwerpen, gereedschappen, en dergelijke uit die oude tijd. Overigens bestond het toilet in mijn ouderlijk huisje in Veenendaal tot in 1965 ook uit een plank met een tonnetje eronder!

De riolering loosde zijn inhoud in de grote rivieren en uiteindelijk in zee. Thans wordt de inhoud van het riool eerst gezuiverd in regionale waterzuiveringsinstallaties en het slib wordt op verantwoorde wijze gebruikt. Het gereinigde water wordt geloosd op het oppervlaktewater in de regio.

Op het platteland bleef de situatie zeer lang onveranderd en nog heden ten dage kunt u situaties aantreffen die doen denken aan lang vervlogen tijden. In het buitengebied zijn zo'n 40.000 woningen afhankelijk van septic tanks of putten. Een zogenoemde IBA, individuele afvalwater behandeling.

Aan het einde van de 20-ste eeuw stond het aantal dieren per boerderij niet meer in een goede verhouding tot de beschikbare landbouwgrond en er ontstond een mestoverschot. De moderne boer wordt thans geconfronteerd met een mineralenboekhouding waarbij hij moet voldoen aan strenge milieuregels.

Meer en meer voldoen ook poep en pies aan de eisen van recyclebaarheid. De waterzuiveringsinstallaties leveren uit het slib producten als struviet en ammoniumsulfaat, waarmee men warmte kan opwekken of kunstmest kan produceren.

Een beetje zichzelf respecterend popfestival verzamelt de urine en levert die in als grondstof voor magnesiumfosfaat. In Zutphen draait daarvoor een operationele fabriek!

Nog steeds zijn er belangrijke ontwikkelingen op sanitair gebied. Watervrije closets is er maar eentje van. Scheiding van watersystemen in en uit onze woningen is een andere ontwikkeling.

Ook toiletten met vacuümsystemen worden weer beproefd. Sneek heeft een woonwijk uitgerust met dergelijke toiletten. Het einde van de ontwikkelingen is dus niet in zicht. Wel is duidelijk dat na eeuwen van narigheid lichaamsafval weer een grondstof is geworden.

Het behouden van een hoge graad van hygiëne is echter onveranderd belangrijk!!

Bart van Engelenburg